

Ü.İ.ZEYNALOVA

müəllim

e-mail: zeynalova.ulviyy@mail.ru

Azərbaycan Dillər Universiteti

(Bakı şəh., R.Behbudov küç., 60)

İNGİLİS DİLİNDƏ EMOSİONAL NİTQİN REALİZASIYASINA DAİR

Açar sözlər: emosional nitq, diapazon, vurğu, yüksəkdən enən ton, ifadəlik.

Ключевые слова: эмоциональная речь, диапазон, ударение, высокое падение, выразительность.

Key words: emotional speech, range, emphatic stress, high fall, expressiveness.

Qeyd edə bilərik ki, fərqli xüsusiyyətli dil ünsürləri ilə bərabər, şəxsin psixoloji-fizioloji sistemi və danışq aparatı da qarşılıqlı vəhdətdədir. Diapazon, tonal səviyyə, diksiya və başqa supraseqment vahidlərdən təşkil olunan səs cihazı vahid qanunlar və normaların məcmusu vasitəsilə dili müəyyən qarşılıqlı əlaqə münasibətində təzahür edir. Bütün supra-seqment vahidlər (prosodik ünsürlər) birləşib, emosional nitqin dinamikası bölməsini yaradır.

Doğurdan da, şifahi və yazılı nitq ifadəlik məhfumunun başlıca ünsürləridir. Lakin, əsas amil olaraq qeyd edə bilərik ki, yazılı nitqlə nisbətdə şifahi nitq daha təsirli və inandırıcı ola bilər. Hətta monoloq və dialoqlarda, aktyor və aktrissalar emosiya və hisslərini daha təsirli ifadə edə bilmə imkanına malikdirlər. Emosional nitq dedikdə, bizim dinləyiciyə çatdırmaq istədiyimiz başlıca və zəruri fikir, ideyaların məcmusu nəzərdə tutulur.

Biz ingilis dilində nitqi iki şəkildə fərqləndirə bilərik:

1. neytral nitq;
2. emosional-emfatik nitq.

Neytral nitq dedikdə, heç bir hiss-heyacan, maraq, emosiya ifadə etməyən danışq aktı nəzərdə tutulur. Bunun əksini isə emfatik intonasiya arzu və istək, təsirli nitq ifadə edir.

Emfatik intonasiyanı da növünə görə iki hissəyə ayıra bilərik:

1. intensiv ifadə;
2. kontrast vurğu.

İntensiv emfatik intonasiyanın aşağıdakı növlərini fərqləndirə bilərik:

1. Tonal səviyyənin qalxması və diapazonun genişlənməsi;
2. Tonal səviyyənin enməsi və diapazonun daralması;
3. Vurğunun dərəcəsinin artırılması;
4. Enən şkalanın sınıması;
5. Skudent şkalanın işlənməsi.

Kontrast emfatik emosional nitq isə yüksəkdən enən tonla, enib qalxan tonla (fall-rise) və yüksəkdən qalxan tonla ifadə edilə bilər. İntensiv ifadə-cümlədə bir və ya bir neçə sözü intensivləşdirmək üçün istifadə edilir.

İngilis dilində bu halda intensiv şəkildə işlənen vurğu - ziddiyyət (contrast) vurğudan bəzi cəhətlərinə görə fərqləndirilə bilər. İntensivlik vurğusu mənanı gücləndirmək üçün bütün cümlənin və yaxud da bir neçə sözün vurğulanması yəni daha qabarıq (prominent) nəzərə çarpdırılması nəzərdə tutulur (8, s.105).

Vurğu artırılmaqla bütün cümlənin mənası güclənir. Kontrast (ziddiyyət) iki əşya və obyektin qarşılıqlı şəkildə təzadlı müqayisə olunmasıdır. Mürəkkəb və sadə tonların iştirakı ilə təzad formaları ifadə olunur. Söz və ya hiss qrupu aşağıdakı intonasiya vasitələrinə görə ingilis dilini ciddi şəkildə zənginləşdirə bilər:

1. Temp dəyişikliyi;
2. Səsin hündürlüyünün dəyişməsi;

3. Yüksələn tonun enən tonla və əksinə əvəzlənməsi;
4. Mürəkkəb tonların istifadəsi;
5. Fasiləli artan və ya azalan şkalanın istifadəsi;
6. Sintaqmatik vurğu növünün dəyişməsi;
7. Hiss qrupunun iki və ya daha çox hissəyə bölünməsi.

Səslənən nitqin ifadə vasitələrinin kompleksi olan intonasiyanın aşağıdakı komponentləri var:

1. Melodiya. Melodika söz və ifadənin tələffüzü prosesində səsin yüksəlməsi və alçalması olmaqla, nitqə müxtəlif çalarlıq (musiqililik, yumşaqlyq, incəlik və s.) verir, yorucu yeknəsəqliyi aradan qaldırır.

2. Surət. Cümlənin, mətnin məzmunundan asılı olaraq nitq fasilələrin iştirakı ilə tezləşir və ya yavaşlayır.

3. Ritm. Hecaların ahəngdar formada əvəzlənməsi ritm adlanır. Bu vəziyyətdə uzunluq və qısalıq, hündürlük və alçaqlıq qeyd edilir.

4. Məntiqi vurğu. Sözü və ya ifadələrin məzmunundan asılı olaraq fasilələrlə, səsin yüksəlməsi ilə böyük gərginlik və uzunluqla ayrılması məntiqi vurğu hesab olunur. Məntiqi vurğunun köməyi ilə cümlədə fikrin yönəldilməsi zəruri olan söz və ya söz qrupu müəyyənləşdirilir. Məntiqi vurğu oxşar söyəmlərdə anlamı dəyişməklə fikri müxtəlif mənada qavramağa şərait yaradır.

5. Tembr. Tembr nitqdə ekspressiv-emosional çalarlı, səs və boyaları təzahür etdirən fərqli cəhətlərdir (1, s. 56). Nitqdə müxtəlif hiss və həyəcanı verə bilmək üçün öyrənənlər ifadəliliyin bu intonasiya vasitələrindən düzgün istifadə etməyi bacarmalıdırlar. İntonasiya ifadəliliyinin belə vasitələri ünsiyyət prosesində fikrin, emosional iradi münasibətlərin dəqiqliyini, təmliğini təmin edir, ona əlavə mənə verir.

Emfatik yüksək səviyyəli ton söyləmin əsas hissəsində işləndikdə, bir və ya bir neçə adi səviyyəli tonla birgə işləndikdə ümumi intonasiyada fasilələrə səbəb olur. Aşağıda verilmiş nümunəyə nəzər salaq:

Normal nüvə: 'Did the 'man 'really mean that.

Emfatik nüvə: 'Did the 'man "really mean that.

Əgər biz bu cümlənin şkalasını high pre-head (takt önü) ilə əvəz etsək o zaman gözlənilən təəccüb və hətta inamsızlıq ifadə edə bilərik. Emfatik nüvə: 'Did the man "really mean that. Emfatik aşağı səviyyəli ton yüksək səviyyənin yerinə işləndikdə nitqdə tonal səviyyənin enməsinə səbəb ola bilər. İfadə etdiyi sözü emosional səslənməsindən savayı, eyni zamanda səbirsizlik təəssüratını artırır.

Bəzən isə hirsli (petulant) və deyingən (grumpy) formada səslənir. Nümunə: I was 'there at the be ,ginning of ,July. It ll ,save you about ,,twenty ,minutes. I ,wrote to you ,,two ,days a 'go. ,Only ,,one of his ,friends was ,there. We' ll ,send you ,word as ,,soon as we get ,back.

Dil ünsürləri fərqli ifadələr yarada bilər.

1. Hiss adları olan sözlər (regret, irony, joy, disappointment, excellent);
2. İfadənin emosional fikrini təzahür edən səciyyəlandırıcı sözlər (brute, dishonest, grumpy, cheat);
3. Biganəlik, vecsizlik kimi işlənən sözlər (run-clear off, went-depart, die-pass away, go to hell);
4. Sözü həqiqi mənasından bir qədər fəqli mənalı (oxşar olmayan) sözlər və birləşmələr;
5. Sintaktik və morfoloji ifadə ünsürləri (ritorik suallar, rəğbət, füsunkarlıq kimi müsbət təsvir yaradan dəyərləndirici peyzajlar);
6. Nida kimi hiss-həyəcan ifadə-birləşmələr (alas, pity, let us). Mənə və fikirlər ifadəli nitqdə öz əksini daha qabarıq biruzə verir.

Dil hadisəsi təsirli və çalarlıdır. Aydın və sadə nitq zamanı müxtəlif rəngarəng üslubi tonların ifadə növləri qarşımıza çıxır. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, yazıçı və şairlərimiz öz yaradıcılıqlarında daima bədii ifadə üslubi formalara müraciət etməklə, əsərlərini daha dolğun və ifadəli təsvir ediblər. Bununla da, ifadəliyi daha da ətraflı şəkildə canlandırmağa biliblər. İfadə və sözləmə emosional ahəng baxımdan fərqli formalarda hissəyə ayırmaq mümkündür:

- 1) Təsdiq ifadə edən sözləmə və yanaşmalar (extremely, marvelous.);
- 2) İnkar məna təzahür edən çalarlar (regret, disappointment, sadness).

Supra-segment vahidlərin köməyi ilə (interval, diapazon, cümlə vurğusu sürət, nüvə tonları), leksik səviyyədə (yaxınmənalı, əksmənalı, sabit ifadə birləşmələrdə), morfoloji səviyyədə (feilin formaları əmr, lazım, şəkli), sintaktik səviyyədə (sual cümlələrinə, arzuniyyət, istək bildirən cümlələrdə, yarımçıq-natamam fikir bildirən) intonasiya vasitəsilə özünü göstərir.

Aşağıdakı verilmiş abzasda yüksəkdən işlənən emfatik ton və vurğulara nəzər yetirsək görürük ki, fərqli tonlar bir birini əvəzləyir: That 'way belong the 'Duncan ship. || 'Have our 'passport here. 'Pass 'up the 'way.||'First 'group on the up| another team on the down|| ,oh| I don 't know. || 'Do you 'travel much || I have 'crossed;the 'channel once be'fore | but frankly | I 'didn 't en-joy it || I 'think I shall one of these days||'Can you || 'What `ever you 'don 't 'try to 'bribe the 'customs ,officer| or you 'll get into `trouble.||

Emosional nitq kimi dinləmə də mühüm rol oynayır. Bu növ eşitmə kənardan baxdıqda fəal olaraq seçilmir. Onu da qeyd edə bilərik ki, (fəal) dinləmə ilə üst-üstə düşür. Əsas məqsəd danışanın daxili aləmini onun keçirdiyi hissləri duymaqdır. Hiss həyacanını üzə çıxarmaq üçün emfatik dinləmə daha çox effektivdir. Effektiv kommunikativ funksiya isə emosional sfera ilə bağlı məqamları əhatə edir.

Göründüyü kimi, bəzən elə bir vəziyyət yaranır ki, sanki dinləyici danışanın fikirlərinə bir qədər biganə (sırlı) münasibət bəsləyir. Bu heç də o demək deyildir ki, bu söhbət-danışıqda səmimiyyət, yaxın münasibət yoxdur. Əsas olaraq situasiya-konteks vəziyyətində yaranış başlıca mənanaya yönəlmək lazımdır.

Məs:

Come here at the `moment.

Come here at the moment.

Yuxarıda verilmiş nümunələr emosional “high fall” və “high rise” kimi tonlarla ifadə olunub. Burada situasiya anında heyrət, amiranəlik, təəccüb, etiraz kimi hisslər ifadə edilir. Ümumiyyətlə, qeyd etmək yerinə düşərdi ki, “high rise” yüksəkdən qalxan nüvə tonu üçün əks-səda ton məhfumu daha tez-tez işlənir.

Araşdırma və müşahidələr göstərir ki, emfatik dinləmə zamanı danışan əksər hallarda dinləyənlə müxtəlif səpkili replikalar ünvanlandırmaqla onu özünə qarşı diqqətli olmağa sövq edir, yeri gəldikdə, hətta, diqqətsizlikdə ittiham etməyə meyli olur. Halbuki, emfatik dinləmə çox ciddi problemlərin müzakəsi, yüksək səviyyəli danışıqlar, münaqişələrin həllinə yönəldilən diplomtik fəaliyyətdə olduqca önəmlidir.

Tərəflər arasında ən ciddi fikir ayrılıqları olduqda belə, danışıqların qarşılıqlı hörmət axarına səmtlənməsində emosional emfatik dinləmənin yüksək səmərəsini müşahidə etmək olar. Emfatiya, sözün həqiqi mənasında əsl diqqətçilikdir. Təbii ki, hər deyilənə başdansa cavab verilsə problemin daha dərinləşəcəyinə gətirib çıxardır. “Dil işləyəndə beyin dincəlidir” fikri həqiqətən də burda özünü doğruldur. Belə ki, danışanı sonacan və diqqətlə dinləmədən doğru nəticə çıxarmaq düzgün deyildir.

İntensiv emosional nitqi bir neçə halda nəzərə çarpan qabarıq şəkildə ifadə edə bilərik. Bu zaman dinləyicinin fikrini özümüə yönəltməklə fikrimizdə tutduğumuz niyyəti ön plana çəkə bilərik. Emfatik vurğunu cümlədə istənilən söz üzərinə qoya bilərik. Bu zaman vurğunun yeri növbələşir, yəni biz hansı məna və ya ifadəni bildirmək istəyiriksə vurğunu həmin sözün üzərində qoya bilərik. Bu söz əsas və köməkçi nitq hissəsi ola bilər, hansı ki, həmin sözlər adi

normal vəziyyətdə vurğu qəbul etmir. Belə ki, emfatik vurğu qoyulduğu zaman köməkçi sözlər və morfemlər də semantik məna cəhətdən mühüm rol oynayır.

Aşağıda verilmiş nüvə tonlarını emfatik nitqdə istifadə edə bilərik.

1. Emfatik enən ton -yüksəkdən enən ton (high fall) - (˘).
2. Emfatik qalxan ton-alçaq qəfildən qalxan ton (low-sudden rise)-(˘).
3. Yüksəkdən enib qalxan ton (the fall-rise)- (˘).
4. Qalxıb-enən ton (the rise-fall)- (˘).
5. Qalxıb enən qalxan ton (the rise-fall-rise) - (˘).
6. Emfatik aşağı ton (low-fall) - (˘).
7. Yüksəkdən geniş qalxan ton -(the high wide rise) (˘).

She has 'broken your `car. (adi-neytral nitq) `She has 'broken your car (“logical”məntiqi nitq). Verilmiş birinci cümlədə “she” şəxs əvəzliyi qayda üzrə olduğu kimi vurğusuzdu və zəif reduksiya olunmuş vəziyyətdə qeyd edilir. Lakin digər halda eyni şəxs əvəzliyi semantic cəhətdən mühümdür və əlavə daha qüvvətli formada, nəzərə çarpan şəkildə ifadə edilir.

Digər bir halda qeyd edə bilərik ki, elə sözlər var ki, emfatik nitqdə hər zaman vurğulu olan sözlər ifadə formasında başqa sözlərlə yanaşı gəldikdə emfatik nitqdə öz vurğusunu itirir (2, s.158). Emfatik nitqdə saitlər və cingiltili samitlər normal adi nitqlə müqayisədə daha uzun və gərgin tələffüz edilir. Hər iki forma intensiv və ziddiyyətli (contrast) nitq bir birindən qarşılıqlı şəkildə asılıdır və qarşılıqlı vəhdət təşkil edir.

Kommunikasiya zamanı intonasiyanın sadə bir cümlənin fonunda necə fərqli şəkildə ifadə edildiyinə diqqət yetirək. məs: *My dog is pregnant*. Bu cümləni ilk öncə adi sadə nəqli cümlə kimi enən tonal ifadə edirik. Digər fərqli formada isə nüvə tonlarını dəyişməklə situasiya anında biz qeyri-əminlik, (uncertainty), maraq ifadə etməmək (disinterest), şövlü, çox böyük həvəs ifadə edən (enthusiasm), inamsızlıq (disbelief) kimi modal ifadə vasitələrini göstərə bilərik. Burdan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, fərqli nüvə tonlarının işlənməsi ilə tamamilə müxtəlif səpkili mənalar yaranır.

Ekspessivlik-ifadəli olma, səlis, aydın münasibət bildirmək deməkdir. Bu, dilin söz bazasına, qanun-qaydalarına mükəmməl agah olmağı göstərir. Fikrin bildirilməsi və onlardan sistemli şəkildə istifadə edə bilmək qabiliyyəti ilə əlaqədardır. Nitq qaydalarını gücləndirməkdən ötrü sistemli çalışmaq gərəkdir. Qeyd edə bilərik ki, burda bacarıq və vərdişlər də xeyli önəm kəsb edir. İfadəli danışıqçı duyanlar onu tez şəkildə dərk edir və qavrayır, hafizələrində xeyli zaman saxlayırlar.

Nitqin əvvəlində, ortasında və sonunda konkret ifadələrin ardıcıl işlənməsi, eyni fikirlərin yanaşı gəlməsi, nitqdə ədəbi tələffüz qaydalarına doğru riayət olunması, danışıqda pauza və durğu işarələrindən doğru istifadə kimi xüsusiyyətlər nitqin ahəngdarlığına bəyənilən münasibət və uyğunluq yaradır, melodiyanı artırır. Emosional nitqin kommunikativ keyfiyyətləri arasında məntiqilik əsas cəhətdən biridir. Qeyd edə bilərik ki, emosional nitqin təsirliyi, düzgünlüyü məntiqiliyindən bilavasitə asılıdır. Emosional nitqin məntiqiliyi və kompozisiyası qarşılıqlı vəhdət təşkil edir. Bu şərhəndlərdən bəzi vacib məqamlara əməl etməyi israr edir.

- a) Mümkün olduğu qədər öz niyyətini aydın və konkret bəyan etməli;
- b) Niyyətimizi ifadə edərkən dinləyicinin fikrini nitqin predmətinə çəkməli;
- c) Model ifadə formalarından düzgün istifadə etməli.

Ədəbiyyat

1. Zeynalov F. Practical English Phonetics. Bakı -Mütərcim, 2018.
2. Babayev S.M. English Phonology. Bakı: 2004, 204 p.
3. Roger Kingdon. The Groundwork of English Intonation, Longmans.1724 269 s.
4. V.A.Vassilyev. English Phonetics A Theoretical Course; Moscow 1970.
5. M.A.Сокколова. Теоретическая Фонетика Английского Языка. Москва 1996.

6. Roach, P. 2000. English Phonetics and Phonology. A Practical Course. 3rd edition. CU.
7. Jones. D. An Outline of English Phonetics. Cambridge University Press: 1976, 378 p.
8. Gimson A.C. An Introduction to the Pronunciation of English. 2nd edition. New York: St Martin's Press 1974.
9. Raymond Hickey. Phonetics and Phonology. The neat summary of linguistics. 2nd edition. Oxford: University Press. 2006.

У.И.Зейналова

Реализация эмоциональной речи на английском языке

Резюме

В данной статье речь идет об эмоциональной речи и ее характерных особенностях. Как мы видим, эмфатическая речь выражает высокую эмоциональность, возбудимость, темпераментность, страстные чувства. Здесь же показывается, что решительный означает сильный и ясный, а когда что-то выразительно, это придает акцент. При анализе выясняется, что предложение делается выразительным за счет добавления восклицательного знака, и слово несет в себе важное чувство этого знака препинания. Эмфатическое ударение – это ударение, которое ставится на определенное слово во фразе или предложении для ясности или выделения смыслов, которые они несут.

U.I.Zeynalova

Realization of the emotional speech in English

Summary

In the given article we deal with emotional speech and its characteristic feature. As we see from the article, emphatic speech expresses high emotion, excitable, temperamental, passionate feelings. Emphatic means forceful and clear. When something is emphatic, it imparts emphasis. A sentence is made emphatic by adding an exclamation point, and the word carries with it the important and urgent feeling of that punctuation mark. Emphatic stress is a stress placed on a particular word in a phrase or clause for clarity or emphasis.

Rəyçi: filol.f.d. X.Ə.Qocayeva

Redaksiyaya daxil olub: 13.09.2022